

**PANTELIMON GOLU
FLORINDA GOLU**

PSIHOLOGIE

REPERE ALE

UNEI ÎNVĂȚĂRI RAȚIONALE

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ, R.A.

CUPRINS

Rosturi și finalități ale predării psihologiei în liceu	3
1. Introducere	4
2. Psihicul uman, o unitate <i>sui generis</i> între obiectiv și subiectiv	13
3. Noțiunea de conștiință și accesul elevilor la semnificația ei	16
4. Cum predăm noțiunile: organism, creier și psihic	19
5. Psihicul uman în viziune sistemică	22
6. Cunoașterea lumii prin senzații	28
7. Imaginea perceptivă	32
8. Reprezentările	36
9. Cunoașterea lumii prin gândire	40
10. Limbajul – funcție psihică și instrument	
de comunicare specific uman	45
11. Funcția mnezică și inițierea elevilor în tainele ei	52
12. Imaginația	55
13. Universul afectiv	61
14. Motivația, un concept psihologic fundamental	76
15. Voința ca modalitate de autoreglare psihică	82
16. Atenția – pârgie de control asupra funcționării psihice	88
17. Activitatea – mod de ființare și manifestare	
a funcțiilor și proceselor psihice	98
18. Personalitatea – punct de plecare	
și punct de sosire în psihologie	109
a. Temperamentul	115
b. Caracterul	117
c. Aptitudinile	121
Recomandări bibliografice	127

INTRODUCERE

Prin ineditul obiectului ei – care pare a fi unul ascuns, tainic, misterios, impalpabil – **psihologia** este o disciplină atrăgătoare pentru adolescenți și tineri, care presupun că, studiind-o, pot căpăta răspuns la multe probleme și întrebări pe care și le pun, preocupați fiind de a se cunoaște pe sine și de a-i înțelege pe alții. Este o constatare pe care am consemnat-o sondând opiniile unui număr important de profesori de psihologie privind modul cum cred ei că elevii percep psihologia ca obiect de învățământ. Unii au apreciat că, în marea lor majoritate, elevii agreează mult această disciplină, pentru că este un obiect care îi ajută la autocunoaștere și la optimizarea relațiilor cu semenii. În același timp, alții consideră că, pentru elevi, psihologia este o disciplină mai puțin plăcută, pentru că este grea, abstractă, utilizează un limbaj greoi și depășește capacitatea de înțelegere a elevilor. Profesorii intervievați consideră, de asemenea, că sursa dificultăților în însușirea noțiunilor de psihologie de către elevi rezidă în volumul mare al informațiilor, în complexitatea problematicii, în inexistența unui mod de a gândi psihologic. De aceea, apreciază ei, transmiterea cunoștințelor de psihologie este și ea o operație dificilă.

Reflectând asupra acestor răspunsuri la întrebările care au marcat începutul acestei anchete, am ajuns la concluzia că ele sunt justificate de însuși specificul de conținut al fenomenelor cu al căror studiu se ocupă psihologia. Într-adevăr, aici se pun o serie de probleme: *Care este natura și geneza acelor aparate fine, subtile, misterioase care compun psihismul uman? Care este mecanismul de producere, activare și funcționare a lor și unde trebuie el căutat? Avem indicatori de identificare a fenomenelor psihice și de diferențiere a lor de fenomenele nepsihologice? Sunt accesibili acești indicatori ai cercetării riguroso științifice?*

Încercând să răspundem la aceste probleme, trebuie subliniat faptul că, inițial, omul a gândit și s-a referit, în cunoașterile și comunicările sale, îndeosebi la evenimentele lumii externe, care îl impresionau nemijlocit și-l determinau să reacționeze în raport cu ele. Apoi, omul și-a lărgit orizontul, ca urmare a acțiunii asupra lucrurilor, și s-a cuprins și pe sine în perimetrul propriei percepții, gândiri și acțiuni. Asemenea cunoașterilor din alte domenii, și cunoașterea psihologică a fost la început o acțiune practică de interobservare și modelare directă a oamenilor între ei.

Până să-și găsească statutul de știință pozitivă, experimentală, specializată, psihologia a fost amalgamată cu filosofia, logica, epistemologia, morala, teologia, fiziologia, biologia. În contextul acestui amalgam, studiul psihicului (sufletului) apărea, așa cum observa Aristotel, ca un lucru de prim rang, deoarece el contribuie la înțelegerea adevărului de ansamblu, la fundamentarea științelor naturii, sufletul fiind principiul funcționării animalelor. El este forma, „entelehia” primară care actualizează potențele corpului. Atributele sufletului sunt inseparabile de materia fizică, corporală, idee armonizată peste veacuri, cu modelul consonantist al

psihicului elaborat de Ștefan Odobleja, care considera că mărimile fizice încadrează și la „intrare” și la „ieșire” fenomenele psihice.

Reprezentarea anticilor despre suflet ca fiind o materie fină, o materie aparte, primordială, ascunsă, inobservabilă, care explică (este cauză) pentru toate fenomenele din corp, dar care nu comportă mai departe explicații, sufletul fiind ceva imponderabil, fără dimensiuni, spațial, nereprezentabil, o pură calitate fără cantitate – a fost convertită ulterior în fundament al afirmării rolului omnipotent al metodei introspecției în psihologie: psihicul ține de sfera unor esențe pure, care nu pot fi cunoscute decât printr-o vedere internă asupra lor, prin contemplarea lor în ele însele. Ceea ce a determinat replica negativă a filosofului pozitivist A. Comte, care observa că studierea fenomenelor psihice prin contemplarea lor în ele și pentru ele nu ne învață nimic.

Treptat, ca o consecință a acestei reprezentări, esența aceasta pură, misterioasă – sufletul – a fost îndepărtată din lumea fizică și din natura vie. Naturaliștii recurg din ce în ce mai puțin la explicarea unor fenomene naturale – cum ar fi magnetismul și bătaile inimii – prin intervenția sufletului.

Abia în secolul al XVIII-lea s-a produs înlocuirea noțiunii difuze, globale de suflet prin conceptul de „fenomene psihice” sau „fenomene de conștiință” – fenomene pe care oricine le găsește și le observă în el însuși, când se apleacă asupra propriei vieți sufletești. Senzațiile, ideile, sentimentele, dorințele, amintirile sunt date ale experienței interne de care nimeni nu se îndoiește. Puteau fi ele transpuse și descrise în limbajul causal al cunoașterii științifice? Greu de răspuns afirmativ, deoarece părea imposibil a corela niște manifestări acorporale, spațiale ale lumii interne – descoperite de individ în el însuși, prin autoobservație – cu fenomene externe de ordin mecanic, fizic, chimic, biologic, social, înregistrate și măsurate obiectiv. Părea necesar a trasa o demarcație fermă între psihologie și celelalte științe, corespunzător demarcației dintre lumea psihică, acorporală și lumea fizică, corporală. Apoi, a renunța la primul termen – cel intern, subiectiv, psihologic – și a se cerceta numai concomitențele lui obiective, vizibile, măsurabile, adică substratul fiziologic și manifestările comportamentale. De aici pericolul dizolvării psihologiei în științele naturii și în științele sociale. Dar, paradoxal, privite ca fenomene exclusiv interne, închise în cercul conștiinței, fără comunicare cu exteriorul, fenomenele psihice nu puteau constitui nici obiectul psihologiei.

Pentru a ieși din acest impas, psihologia a trebuit să coopereze cu alte științe: cu fizica, dând naștere psihofizicii, cu fiziologia, dând naștere psihofiziologiei, cu experiența clinică, dând naștere neuropsihologiei și psihologiei medicale, cu datele biologice comparate, dând naștere zoopsihologiei, cu sociologia, dând naștere psihosociologiei. Toate aceste colaborări au jucat un rol important în scientizarea psihologiei. Înlocuirea fenomenelor de conștiință cu studierea obiectivă a conduitei părea că permite ca psihologia să devină o știință obiectivă, experimentală, de laborator, care pune în locul stărilor subiective – vagi, fugitive, instabile – faptul măsurabil, observabil, reproductibil al conduitei externe. În contextul acestei abordări comportamentale a psihicului, considerarea conduitei ca obiect al psihologiei suferă de o anumită inconsistență, generată de o slabă asigurare a analizei psihologice a conduitei. Tehnicile folosite pentru înregistrarea obiectivă a conduitei – imaginea fotografică, cinematografică, electromiograma, electroen-

cefalograma, electrocardiograma – surprind nu conținuturile psihice ale conduitei, ci modificările fizice și fiziologice, mișcări ale organelor corpului, contracția musculară, biocurenții, reacțiile vasculare, reacțiile secretorii.

Pentru ca toate acestea să ne furnizeze mărturii despre psihologia conduitei, ele trebuie corelate cu scopurile și motivele conduitei, cu imaginea în lumina căreia subiectul înțelege și evaluează situația în care lucrează, alege căile și mijloacele rezolvării sarcinii. Deci era necesar a corela manifestările de conduită cu fenomenele psihice și de conștiință, ceea ce presupunea a reintroduce fenomenele conștiinței în contextul cercetării conduitei și, într-un fel, a renunța la principiul obiectivității (din punctul de vedere al psihologiei comportamentiste) și a face concesiile introspecționismului. Or, pentru a diferenția conduita de alte manifestări – cum sunt reacțiile organelor interne, mișcările corpurilor fizice, activitatea automată a unor sisteme și instalații tehnice – care nu sunt conduse, era necesar a arăta că în conduită este încorporat un conținut psihologic sub forma a numeroase variabile intermediare (scheme, ipoteze, așteptări, raționamente) care prelucreează activ informația, o integrează, o semnifică și o resemnifică.

Colaborarea intensă cu științele naturii a avut un efect benefic pentru psihologie, deoarece a imprimat o anumită rigurozitate cercetării științifice din acest domeniu, dar ea s-a soldat și cu unele consecințe negative. Desprinzând omul de contextul social al vieții cotidiene și plasându-l în condiții artificiale de laborator, cercetarea rămânea oarecum abstractă. Or, datele istoriei, economiei, antropologiei, lingvisticii, sociologiei arătau că omul nu este un produs direct al naturii, ci un produs al naturii mediate prin cultură. Drept urmare, în cercetarea psihologiei pătrundea o nouă dimensiune, cea socială, care impunea a se lua în seamă efectele educației, mediului, culturii, antecedentelor biografice, ocupației, relațiilor cu alții asupra conduitei.

Psihologia și-a legat strâns destinele de științele biologice și de științele sociale. Această dublă relaționare a psihologiei a avut ca efect secundar respingerea introspecției ca metodă și, odată cu ea, respingerea conștiinței ca fenomen intern, subiectiv, dar nu mai puțin real. Rămăneau față în față mărimile de intrare – stimulii și mărimile de ieșire – reacțiile sistemului la stimuli. Deposedat de lumea sa internă, omul apărea ca un amestec bizar de elemente biologice și sociale, un model simplist, reducționist.

Prin anii '50, s-a produs o întoarcere, prin intermediul metodei fenomenologice, spre viața psihică internă. Orice fenomen psihic este o formă subiectuală a existenței lumii lucrurilor, un mod al obiectului de a apărea în fața subiectului. Percepția, gândirea, reprezentarea sunt lucrurile așa cum apar ele subiectului, așa cum sunt văzute, înțelese, încărcate de sensuri. Prin ele ne includem în realitate, realizăm dialoguri cu lucrurile și cu oamenii. Psihicul este un mod al omului de a ieși dincolo de limitele sale, în lume, de a se include și a ființa în ea. A separa mintea de corp, eul de lume, ființa de natură, omul de alt om este o operație lipsită de fundament.

Fenomenele psihice – senzația, percepția, gândirea, memoria – sunt unități structurale de bază ale lumii noastre interne. Ele nu sunt lucruri în sine, nu ființează deasupra și în afara lumii lucrurilor. Se plasează în interiorul interdependenței proceselor acestei lumi, aderă la clasele celorlalte fenomene – mecanice, fizice,

chimice, biologice, sociale, culturale, educaționale. Există o consonanță între mulțimea obiectelor și mulțimea fenomenelor psihice. Interesant că, prin cauzele care le produc, ele debutează ca fenomene nepsihologice, iar prin efectele la care conduc, sfârșesc tot ca fenomene nepsihologice, „stingându-se” într-un produs extern. În consecință, a face psihologie înseamnă inevitabil a face într-o oarecare măsură fizică, chimie, biologie, fiziologie, logică, epistemologie, sociologie, pedagogie, etică, axiologie, cu scopul de a identifica sursele din care se extrag conținuturile psihice. Dar nu trebuie omis nici reversul: cunoștințele de psihologie sunt o condiție necesară a înțelegerii corecte a totalității fenomenelor din natură, societate, cultură. Fenomenele psihice sunt documente despre lucruri, sunt fațeta subiectivă a lucrurilor.

Toate aceste particularități fac dificilă înțelegerea și asimilarea științei psihologice de către adolescenți și tineri. Dar mai sunt și alte surse de dificultate în calea învățării psihologiei, legate de constituirea, ființarea și funcționarea fenomenelor psihice. Ele dispun de un mecanism material, apar ca rezultat al activității unui organ material – creierul – dar sub raportul conținutului sunt întoarse cu fața către obiectele externe. De aici, următoarea consecință: fenomenele psihice nu pot fi analizate decât în termenii însușirilor acestor obiecte, adică senzația, percepția, reprezentarea – ca imagine a formei, culorii, mărimii obiectelor; ideea – ca expresie abstractă a relației dintre lucruri; starea emoțională ca rezonator subiectiv al semnificației pe care o au pentru persoană obiectele, evenimentele percepute. Două dimensiuni contrare sunt coarticulate tot timpul în structura fenomenelor psihice: mecanismul neurofiziologic și conținutul obiectual. Deși se transpune în modificările de stare ale unui anumit organ material, lumea fenomenelor psihice este croită după modelul lumii externe, este tabloul subiectiv, reproducerea panoramică a lumii externe, iar lumea externă, în măsura în care este creată și de om, este efect al proiecțiilor și obiectivărilor psihice ale omului.

De aici mai multe consecințe pentru metodologia explorării și diagnosticării specificității psihice, care trebuie avută în vedere și în procesul operării cu psihologia ca obiect de învățământ în școală și în facultate:

1. secretul fenomenelor psihice nu se află în ele însele, nu se află nici în codurile mediatorilor lor fizici, biochimici, neurofiziologici. Ele sunt descifrabile indirect, prin reconstituirea modelelor social-obiectuale, culturale, acționale, care le-au generat inițial. De aceea, trebuie luate în seamă sociogeneza și constructivismul psihic pentru a înțelege specificul subiectiv al efectului de conștiință;

2. transformările din substrat, care constituie tehnologia sau mecanismul mutațiilor survenite în stările organului material (procese interne ale ochiului, urechii, tegumentului, impulsurile nervoase din creier) și cu ajutorul cărora se face reproducerea psihică, rămân ascunse, inaccesibile controlului conștiinței. De exemplu, acțiunea luminii asupra nervului optic se percepe nu ca excitație subiectivă a nervului, ci ca formă obiectivă a lucrului aflat în afara ochiului. Materialul impulsurilor nervoase și biopotențialurile creierului nu se includ în componența finală a imaginii psihice. De aceea, fenomenele psihice nu pot fi analizate decât în termenii însușirilor obiectelor pe care le reproduc. De aici, următorul paradox: prin obiectualitatea structurilor lor, fenomenele psihice

subiective creează impresia eliberării de subiectivitate. Reproducerea psihică se deosebește de oricare alte moduri de reproducere (de cele din tehnică: imprimarea fotografică, imaginea cinematografică, imaginea televizată) prin aceea că, în cazul reproducerilor tehnice, atât originalul, cât și copia sunt accesibile percepției. Reproducerea psihică relevă subiectului numai însușirile obiectului, iar ea este ceva transparent, invizibil, rămâne, cel puțin în cazurile normale, inaccesibilă observației directe a subiectului. Rămân, de asemenea, ascunse purtătorului, transformările din substrat, care pot fi accesibile observatorului din afară, fără să-i releve caracteristicile proiecțiilor psihice ale persoanei. Cum remarca cineva, fenomenele psihice sunt tragic invizibile;

3. fenomenele psihice se transpun în conduită, o însuflețesc, o reglează, dar exprimarea lor în afară nu este una liniară, rigidă, ci îmbracă forma unui activism comportamental, liber, creator, cu alegeri variabile, multiple.

În fluxul considerării psihologicului ca o clasă de fenomene inconfundabile pot să apară diverse iluzii: iluzia contopirii și confundării imaginii cu obiectul și a obiectului cu imaginea, generată de imperceptibilitatea a însăși imaginii psihice; iluzia dependenței nemijlocite a efectului psihic final de mecanismele nervoase, crearea impresiei că acestea produc direct psihicul, generată de dificultatea jalonării și fixării în plan subiectiv a fazelor intermediare prin care se produce ridicarea de la procesualitatea psihică vie la produsul psihic finit; caracteristica fenomenelor psihice de a fi un construct subiectiv creează iluzia că ele pot fi accesibile percepției directe a purtătorului lor. Sunt mai multe etape de metamorfoză care conduc la acest efect: subiectului i se dezvăluie nemijlocit obiectul dat în imagine, nu imaginea însăși; obiectul se identifică cu imaginea prin care el se dezvăluie subiectului; se creează impresia falsă, iluzorie, că subiectului îi sunt date introspectiv înseși reproducerile psihice – imaginile, gândurile, stările afective – și că ele ar fi accesibile percepției nemijlocite; iluzia activismului liber, spontan, fără granițe, a unei cauzalități psihice nelimitate (autocauzalitate) cu izvorul în ea însăși, izolată de cauzalitatea obiectivă, iluzie generată de împrejurarea următoare: medierea psihică a conduitei face ca aceasta să nu poată fi dedusă direct nici din caracteristicile interne ale substratului material al psihicului, nici din particularitățile configurației stimulilor; relațiile psihic – conduită sunt numeroase, nerigide, cu posibilități de alegere multiple, tolerând o gamă întinsă de grade de libertate ale structurării actului de conduită. Subiectului, rămânându-i ascunse geneza și procesualitatea propriilor procese psihice, îi rămâne neclară și sursa gradelor de libertate ale conduitei sale, ceea ce poate antrena ideea eronată a nedeterminării fenomenelor psihice.

Cum pot fi eliminate aceste erori și iluzii? Cunoscând biografia premergătoare formării rezultatului psihic final, mulțimea transformărilor ce se petrec în procesul trecerii de la proces la produsul psihic, succesiunea de pași care marchează trecerea de la extern la intern în activitatea psihică, metamorfozarea formelor orientării în sarcinile cu care interacționează subiectul.

Profesorii – și prin ei elevii și studenții – trebuie să știe că fenomenele psihice și comportamentele nu sunt obiecte exclusiv psihologice, că ele nu se includ numai în domeniul de investigație al psihologiei. De ele se mai interesează: filosofia, etica, estetica, sociologia, istoria, pedagogia, cibernetica, neurofiziologia. Psihologia nu

studiază tot psihicul, toată conduita, toată gândirea. În consecință, trebuie elaborate și utilizate anumite criterii de delimitare a ceea ce poate și trebuie să studieze psihologia din aceste obiecte. Ce aspecte necesită intervenția competenței psihologului, ele neputând fi testate de nepsiholog?

Răspunzând la această întrebare, trebuie să remarcăm felul aparte în care există fenomenele psihice. Ele sunt reale, dar nu în maniera în care există lucrurile materiale (independent de conștiință), ci ele sunt incluse în conștiință, nu sunt forme ale existenței ca atare, ci sunt imagini ideale, sunt moduri în care obiectele îi apar, se dezvăluie și se deschid subiectului, prin intermediul imaginii despre ele.

Psihismul există sub forma imaginii psihice, care este un construct secund, derivat, un aparat de rezervă al conduitei, un prelungitor sensibil și flexibil al conduitei, un detector al realului, un prefigurator al unor moduri alternative de acțiune, care permite semnalarea și dezvăluirea cu anticipație a evenimentelor cu care urmează să ne confruntăm, înainte de a face experiența contactului cu ele. Psihismul se constituie și intervine atunci când condițiile impun acest nou gen de reglaj. Cât timp subiectul se descurcă servindu-se de componentele automate și automatizate ale conduitei, ale experiențelor verificate și rutiniere, momentul psihic al reglării conduitei nu este necesar și nu are loc în angrenajul fiziologic al organismului. Acest loc se creează când se pune problema de a da contur actului comportamental, potrivit unor noi împrejurări și condiții, când instrumentele preexistente se dovedesc a fi insuficiente, incompetente.

Sistemele, corpurile (organisme) care posedă această însușire specială, psihismul, pot să ia în seamă, să considere însușirile celorlalte corpuri înainte de a veni în contact cu ele, pentru că ele sunt reprezentate cu anticipație în plan psihic. Aparatul psihic adaugă forme noi, suplimentare, flexibile, avantajoase la interacțiunea cu lucrurile. Când reglarea automată a relațiilor cu mediul se dovedește a fi nesatisfăcătoare, subiectul suspendă temporar această reglare, procedează la cercetarea situației la nivel psihic și atunci apare în prim plan câmpul acțiunilor posibile, procesul orientării în noua situație, explorarea, probarea cu anticipare a acțiunii, cu scopul de a se convinge că este bine să acționeze astfel, înainte de a acționa efectiv. Se clarifică astfel posibilitățile de a efectua acțiunea cu succes.

Condiția ca psihologia să devină știință și implicit un obiect de învățământ construit rațional rezidă, între altele, în a distinge între ceea ce este conduită și non conduită, când individul rezolvă sarcini individuale, profesionale, afective, relaționale, morale, cotidiene. Conduita văzută ca sumum de acțiuni fizice și de indicatori fiziologici, exprimați intern și extern, îl interesează mai puțin pe psiholog. Miezul conduitei îl constituie momentul psihic și modul cum participă el la orientarea și reglarea conduitei. Ce poate însemna momentul psihic al conduitei? Înseamnă imaginea situației în care se acționează, motivul care animă conduita, scopurile către care este ea direcționată, dorințele și vrerile subiectului, atitudinile și valorile. Înseamnă nu acțiunea în sine, ci mai ales circumspecția, prudența, reținerea cu care procedează subiectul la acțiune, chiar amânarea acțiunii – cum spunea Mihai Ralea – tatonând, prospectând, nu doar făcând, decizia de a declanșa, de a suspenda sau de a amâna exprimarea externă a conduitei. Toate acestea contează ca indicatori de inferență obiectivă asupra vieții sufletești, mai riguroși și mai preciși decât dacă s-ar lua ca reper, pentru a afla ce este omul în realitate și

către ce tinde el într-adevăr, mărturiile conștiinței despre ea însăși, ceea ce spune sau crede omul despre el însuși, oricât de sincere ar fi aceste mărturii și relatări. Trebuie, deci, să reperăm unghiul de vedere de sub care omul întreprinde ceea ce întreprinde pentru a se raporta la situație.

Demersul de cercetare psihologică s-a constituit numai pe măsură ce au fost descoperite laturile realității psihice, concepute ca unitate a subiectivului cu obiectivul, a imaginii și acțiunii, ca trăire și ca atitudine, ca proces și ca produs, ca efect al activității reflexe a creierului și ca reflex al lumii externe, ca lume internă a persoanei și ca fapt de interpsihologie, de psihologie de grup și colectivă, ca reflecție asupra acestei lumi. Această operație s-a făcut în timp îndelungat și cu eforturi mari, concretizându-se într-un sistem de constructe de bază – imagine, acțiune, motivație, atitudine, personalitate, interacțiune interpersonală – care au valoarea unor concepte cheie, cu ajutorul cărora devine posibilă descifrarea secretelor de construcție, variate dar unitare, a unor funcții cum sunt percepția, memoria, imaginația, sentimentele, voința, considerate de psihologia clasică drept facultăți de sine stătătoare.

Operând cu aceste constructe se poate reveni la conștiință și la elementele ei, dar nu direct, ci prin ocol, de pe poziția analizei mijlocite a fenomenelor psihice, analiză făcută din perspectivă genetică, evolutivă, funcțională și interacțională. Această schimbare de optică a atras după sine o schimbare în planul metodei, strămutându-se accentul de la introspecție la observarea obiectivă, de la cercetarea statică, descriptivă, la cercetarea dinamică, intensivă, care recurge la abordarea fenomenelor psihice prin tehnici de evaluare bazate pe probe obiective, modele, analiză de conținut, instrumente statistico-matematice.

Cunoașterea științifică a psihicului, a implicațiilor și efectelor lui individuale și sociale apare astăzi ca o preocupare sistematică în domeniul clinic, școlar, industrial, militar, comercial, restructurând și revalorizând practicile de intercunoaștere empirică a omului.

Desigur, omul nu va înceta să supună examenului conștiinței proprii gândurile ce-l frământă, simțămintele care-l animă. Introspectarea, autoobservarea nu numai că nu pot fi ocolite, dar trebuie chiar stimulate, cultivate, cât timp demersurile autoanalitice ale conștiinței nu sunt sterile, nu sunt un mijloc de rupere de realitate și de închidere în sine, ci sunt prelungiri, clarificări, adânciri ale imaginii despre lume și despre sine. În fond, capacitatea subiectului de a simți, de a percepe propria activitate psihică este un produs al educației și învățării sociale. Societățile își învață membrii să urmeze anumite norme și modele și, ca rezultat, ceea ce înainte nu era simțit, era vag, confuz, începe să fie perceput și simțit distinct. Capacitatea simțirii și trăirii propriei vieți sufletești este o particularitate socială a psihicului omului, dar ea nu este caracteristică tuturor fenomenelor psihice, nu le cuprinde pe cele situate dincolo de conștiință și lipsește cu desăvârșire la animale.

Am recurs la această succintă incursiune în istoricul ideilor despre psihic pentru a scoate în evidență modul sinuos, întortocheat, chiar dramatic în care a evoluat în timp cunoașterea psihologică, până să ajungă la performanțele teoretice și experimentale de astăzi, care, desigur, nu sunt nici ele definitive. Dificultatea de a face psihologie și de a preda psihologia rezidă tocmai în această mare complexitate a psihicului, a cărui problematică a generat, după cum am văzut,

confuzii, iluzii cognitive, discuții, controverse aprinse între psihologi și între aceștia și nepsihologi, pe traseul căutării febrile a specificității psihice.

Împărtaşind elevilor câte ceva din urcușul dramatic al psihologiei către statutul de știință explicativă, profesorul va contribui la atenuarea sentimentului lor de inaccesibilitate la secretele fenomenelor psihice și, chiar dacă nu va face mai ușoară psihologia ca obiect de studiu, cu siguranță îi va motiva intern pe elevi pentru învățarea ei, activându-le interesul de a se preocupa de cunoașterea de sine și a altora.

Perceperea psihologiei ca știință dificilă va fi compensată de perceperea ei ca știință interesantă. Este vorba de a le insufla elevilor o viziune potrivit căreia fenomenele psihice nu sunt de la început niște acte secrete, misterioase, aparent incognoscibile. Ele apar așa doar câtă vreme încercăm să le constatăm nemijlocit, ca efecte instantanee, momentane. În realitate, în spatele oricărui proces psihic, oricât de simplu, oricât de complex, se află istoria devenirii sale, care ne arată că, inițial, el debutează ca act extern, accesibil observației și, în anumite condiții special create, se transformă în fenomen intern, inaccesibil observației din afară și autoobservației. Convertirea datelor psihologiei într-un material de învățare de tip explicativ se poate obține numai dacă vom considera și vom trata fenomenele psihice ca fiind rezultate, bilanțuri, rezumate ale transformărilor care le-au precedat, mai ales în ceea ce privește dinamica părții orientative a conduitei și acțiunii umane.

De acest lucru elevii și studenții pot fi convinși foarte ușor, incitându-i să observe segmente ale evoluției psihice din primii ani de viață ai copilului. Ei vor putea constata și consemna faptul că percepția, gândirea, funcția mnezică și imaginativă se structurează ca procese psihice (ca acte interne, ascunse, tainice, secrete, discrete) numai după ce s-au antrenat și au funcționat mult timp ca activități externe, vizibile, amplu derulate în afară. Ele se constituie ca activități interne finite, gata să fie puse direct la lucru, în urma condensării, comprimării istoriei care stă în spatele lor. Observându-l atent pe copil, putem vedea „cu ochiul liber” cum asociază el lucrurile și imaginile, cum le explorează și cum operează practic cu ele, cum își construiește primele recunoașteri și primele „licăriri” de înțelegere.

Întorcându-ne la datele anchetei menționate la începutul acestei introduceri, la unul din itemii chestionarului, care viza ce anume trebuie să întreprindă profesorul pentru ca psihologia să fie agreată, înțeleasă și utilizată eficient de elevi, majoritatea respondenților au indicat demersul de reducere a volumului de material și de întărire a exemplificării, care să releve legătura psihologiei cu viața. Deci, a face din psihologie o disciplină concretă, mergând cu elevii la analiza de caz, la analiza unor modele de conduită, ceea ce, sub raportul metodei, nu se poate obține – consideră profesorii – decât prin tehnici de predare interactive, între care dialogul, convorbirea, problematizarea, demonstrația apar ca prioritare. Acestea trebuie să țină seama – arată profesorii răspunzând la alt item al chestionarului – la formarea la elevi a mecanismului gândirii psihologice, punând accentul nu pe cantitatea de cunoștințe, ci pe înțelegere, pe relevarea diferenței specifice a noțiunilor, pe comparații, dar și pe realizarea legăturii dintre cunoștințe.

Avem de-a face, aici, cu un sâmbure de adevăr autentic, reflectat în opiniile profesorilor, care, ca practicieni ai actului educațional, simt, intuiesc căi de acces către o învățare rațională și eficientă a psihologiei. Fructificând acest sâmbure de

adevăr, am scris această carte cu intenția de a veni în întâmpinarea așteptărilor profesorilor, furnizându-le un summum de repere care să-i ajute să explice mai clar elevilor ce reprezintă în realitate fenomenele psihice, cum pot fie ele modelate, înțelese și tratate în procesul învățării psihologiei. Ea n-a fost concepută ca un nou manual de psihologie, care să vină în competiție cu manualele existente pe piață – dintre care unele ni se par destul de reușite sub raport științific, metodic și didactic¹ – ci ca un element de suport metodologic, destinat să-i ajute, în primul rând, pe profesori să înțeleagă mai bine punctele nodale ale conceptelor psihologice pentru ca, la rândul lor, să le facă mai înțelese, mai accesibile și mai atrăgătoare pentru elevi. În consecință, atunci când vorbim de percepție, gândire, afectivitate, voință, etc, nu trecem în revistă toate aspectele particulare ale acestor funcții, așa cum și trebuie să facă manualul după care învață elevii, ci ne referim la ceea ce este specific fiecărei funcții, și, mai ales, la modul cum se leagă ea de celelalte funcții și cum aderă la totalitatea sistemică a psihismului.

În consens cu această idee, temele de început ale tratării problematicei psihologiei, cum sunt unitatea subiectivului cu obiectivul în planul vieții psihice, relația psihic-creier, conștiința, abordarea sistemică a psihicului, au, în concepția noastră, rolul de a-l familiariza pe cititor cu problemele cheie ale psihologiei, de a-i forma reprezentări prealabile asupra specificului cognitiv al noțiunilor de psihologie, de a-l introduce în universul unităților de sens fundamentale ale psihologiei, de a-l ajuta să redescopere aceste unități și de a opera constant cu ele cu prilejul transmiterii cunoștințelor despre fiecare subtemă în parte. Astfel, ca să dăm doar un exemplu, funcționarea sistemică se regăsește, în mare, la nivelul întregului aparat psihic și, în mic, la nivelul fiecăreia dintre componentele lui. Ca atare, ea trebuie urmărită sistematic, de-a lungul întregului proces de predare și trebuie văzută ca un principiu metodologic de bază, capabil să orienteze procesul învățării psihologiei. La fel, relația conștient-subconștient-inconștient este un principiu de organizare pe verticală a psihismului, care operează în toate sectoarele lui componente și, ca atare, el trebuie să ocupe în învățare un loc de prim rang, ajutându-i pe elevi și studenți să înțeleagă că fenomenul psihic este mai larg decât faptul de conștiință, înglobând momentele funcționale subconștiente și inconștiente.

Cartea de față este, în primul rând, un instrument de lucru pentru profesori, menit să-i ajute să-și facă mai operaționale strategiile de introducere a elevilor în tainele psihologiei, dar credem că poate fi consultată nemijlocit și cu folos și de către destinatarii instruirii în domeniul psihologiei, elevii și studenții, care, sărind cumva peste aspectele metodice ale activității profesorului, pot merge direct la aspectele de conținut.

Autorii

¹ Vezi îndeosebi manualele coordonate de M. Zlate, M. Golu, A. Neculau.

PSIHICUL UMAN, O UNITATE *SUI GENERIS* ÎNTRE OBIECTIV ȘI SUBIECTIV

Ce este psihicul uman sau, altfel spus, în ce constă esența, specificul lui? O întrebare ce nu numai că nu poate fi evitată, dar căreia trebuie să i se dea un răspuns determinat încă de la începutul orelor de psihologie. Profesorul îl poate da, formulând enunțul simplu că psihicul este viața sufletească, lumea noastră internă, subiectivă. Dificultățile încep însă de îndată ce ne propunem – și nu putem să n-o facem – să explicăm la ce se referă termenii aceștia de „intern”, „subiectiv”, mai ales că în mai toate manualele, definiția psihicului pornește de la conceptul de reflectare subiectivă. Convorbirile noastre cu numeroși adolescenți și tineri, aflați în faza contactului inițial cu aparatul noțional al psihologiei, ne-au prilejuit constatarea că ei au o reprezentare încă naivă, superficială, empirică, incompletă asupra a ceea ce înseamnă subiectivul, subiectivitatea, înțelegându-le ca ceva ce variază de la individ la individ, după gustul și preferințele fiecăruia, sau ceva ce nu este obiectiv, se abate de la realitate, o deformează. Ceea ce, dacă ne gândim bine, nu este chiar o eroare, ci numai un adevăr parțial, unilateral, pe care explicația științifică a profesorului trebuie să-l cuprindă prin depășire.

Reflectarea subiectivă este inseparabilă de capacitatea individului uman de a se constitui și de a se manifesta, în cursul dezvoltării sale, ca subiect. Iar când spunem subiect ne gândim la ceva distinct de obiect și opus acestuia. Individul ajunge să-și asume această poziție și, mai ales, să devină conștient de ea numai treptat, pe măsură ce, prin tatonări și explorări succesive, reușește să se desfacă din fuziunea inițială cu obiectul și să se perceapă pe sine ca fiind un altceva, calitativ diferit de restul lucrurilor și eficient în tentativa sa de a interveni asupra lor. Ideea de efort și de activitate, ca demers operațional de mănuire, cercetare și confruntare a datelor experienței, este implicată, de la început, în devenirea lui ca subiect și în structurarea vieții lui psihice, subiective. În consecință, ea trebuie să apară ca idee directoare și în planul demersului didactic de explicare a notei de subiectivitate sau, poate mai corect spus, de subiectualitate a psihicului uman, mergând până la a suprapune termenii de subiectiv și de activ. Manifestându-se activ, prin seturi de acțiuni care se repercutează asupra obiectului – modificându-l, transformându-l – individul descoperă însuși obiectul, îi identifică proprietățile, realizează acte de cunoaștere senzorială și mintală, își structurează grilele sale de recepție și de răspuns. Inițiativa, mișcarea, actul, conduita activă îi permit să se coreleze cu obiectul, să învețe de la el și să-l ia în stăpânire, convertindu-l într-o sursă inepuizabilă de imagini și informații, care îi vor alimenta propria subiectivitate. Se creează astfel împrejurarea favorabilă de a-l orienta pe elev în descoperirea temeiului genezei vieții psihice a omului, ca ansamblu de fapte concrete, care, deși subiective, sunt totuși susceptibile de a fi caracterizate cantitativ și calitativ, comensurându-le, prin intermediul uneltelor și formelor atitudinii active a omului –